

Sovyet Yönetiminin Sekülerleştirme Politikası ve Günümüz Orta Asyasına Etkileri*

Elyor Karimov

Prof. Dr., Özbek Bilimler Akademisi,
Orta Çağ ve Antik Çağ Tarihi Öğretim Üyesi

Çev: Necmeddin Güney

Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı
necmguney@gmail.com

Atıf

Elyor Karimov Çev: Necmeddin Güney, Sovyet Yönetiminin Sekülerleştirme Politikası ve Günümüz Orta Asyasına Etkileri, Marife, Bahar 2011 S. 183-187

1917-1920 yılları arasında, Bolşevik ihtilaliyle birlikte, Orta Asyada yaşayan müslümanlar ilk defa yeni ve alışılmadık sosyopolitik ve ideolojik bir durumla karşı karşıya kaldılar. Bu yeni dönemde, artık Müslüman kuruluşlar devlet tarafından desteklenmiyordu, devlete ait herhangi bir karar alma organına dâhil olamadılar ve diğer cemaatler gibi, hiçbir özel ayrıcalığa sahip olmayan bir grup haline geldiler. Bir kişinin dindarlığı, artık kişinin toplumdaki statüsünü etkilemez oldu ve dini ilgilendiren talimatlar resmi dökümanlardan tamamen temizlendi.

Sovyet yönetiminin din hakkındaki politikaları, dini sosyal hayattan ve insanların dünya görüşlerinden tamamen uzaklaştırma hedefine dayanıyordu. Daha en başlardan itibaren, bu yaklaşım Bolşevik rejiminin aldığı kararlarda kendisini gösterdi. Mesela, 23 Ocak 1918 tarihli SSCB Sovnarkom (*Halk Komiserliği Konseyi*)'nin "*Kiliseyle devletin ve okulla kilisenin ayrılmasına dair*" kararnamesi, bir dine

* Yazarın, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 06-07 Mayıs 2011 tarihlerinde düzenlenen "*Uluslararası Günümüz İslam Topluluklarında İnanç Problemleri Sempozyumu*"nda sunduğu "*The Evolution of the Soviet Regime's Secularization Policy and its Results for modern Central Asia*" başlıklı tebliğin yazar tarafından yapılan özetinin çevirisidir. Tebliğin İngilizce tam metnine sempozyumun kitabından ulaşılabilir.

bağlı olup olmamayı serbest bırakmış, dinî kuruluşları devletin maddi kaynaklarından mahrum etmişti. Bu kararname, açıkça, dini sadece özel alana hapsedmiş, dinî kuruluşların fonksiyonlarını da yalnızca zorunlu dinî görevlerin/ibadetlerin yerine getirilmesi olarak yeniden tanımlamıştı.

Bütün bunlara rağmen, Orta Asya'da Sovyet egemenliği oluştuğundan sonra bile Müslüman din adamları siyasal hayata aktif olarak katılmaya devam ettiler. Merkeze uzak Müslüman bölgelerdeki Sovyet politikası, geleneksel İslami yaşayışa göz yuman bir yapıdaydı. Bu tutum, iç ve dış sıkıntılarının olduğu bir dönemde, Sovyet yönetimi tarafından stratejik bir zorunluluk olarak görülüyordu. Sovyet rejiminin Orta Asya'da ve Kafkaslarda İslam'a yönelik bu tarz liberal yaklaşımları, 1920'lerin sonuna kadar devam etti. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde 'dinî kültür' e yönelik resmi yaklaşımın nispeten yumuşak bir politika olduğu söylenebilir.

8 Nisan 1929'da SSCB'nin Sovnarkom'u (*Halk Komiserliği Konseyi*) ve Yüksek Sovyet Prezidyumu (*the Presidium of VtsIK*) "*Dini birliklerle ilgili bir kararname*" yayınladılar ve dini birliklerin, inançlı kimselerin dini gereksinimlerini karşılayan yerel bir birlik olduğunu ifade ettiler. Bu kararname, bazı değişiklikler yapılmasına rağmen 1990 yılına kadar yürürlükte kaldı.

Bu kararname, dini kuruluşların faaliyetlerinin ana hatlarını ve sınırlarını belirleyerek, dini kuruluşların hukuki olarak düzenlenmesi ve kontrol edilmesi amacıyla kullanıldı. Buna göre, dini faaliyetler temelde ancak ibadethanelerin içinde yapılabilecekti. Daha önce faaliyette bulunabilmelerine rağmen, dini birliklerin diğer bütün sosyal mekânlardaki faaliyetleri böylece tamamen yasaklanmış oldu. Dini faaliyetler, ibadethaneler dışında toplumdaki tamamen soyutlandı ve topluma ulaşmaları engellendi. Böylece dini hayat, devlet kontrolü altına alındı ve dinin herhangi bir toplumsal rol oynaması engellenmiş oldu. Dolayısıyla, 1929 yılı, dine dair mevzuatın demokratik ve özgür şekilde düzenlendiği dönemi de bitirmiş oldu.

1930 yılı, dine karşı güçlü bir saldırıya şahit oldu. Komünist partinin yöresel organları ve Sovyet işçileri, '*dinlerin temizlenmesi*' sürecini hızlandırmak için, her yerde hukuka aykırı tedbirlere başvurmaya başladılar: Cami ve kiliseler gelişigüzel kapatıldı, buralarda çalışanlar tutuklandı veya ağır para cezalarıyla tehdit edildi, dini binalar işgal edildi ve insanların evlerindeki de dâhil olmak üzere dini yapılara el konuldu.

O yıllarda Müslümanların durumunu anlamak için şu bilgiyi vermek uygun olacaktır: Tüm-Rusya Merkezi Yönetim Komitesi'nin (VtsIK USSR) Mayıs 1930 tarihli raporunda şöyle denilmektedir: "*Müslümanların dini kuruluşlarının hemen hepsi tamamen yok olmanın eşiğindedir. Muhtesiplerin %87'si kapanmıştır. 12,000 camiden 10,000'den fazlası kapanmıştır. Molla ve Müezzinlerin %90 ile %97 arasındaki kısmı dini görevlerini yapamaz hale getirilmiştir. Müslüman 'kült'ünün durumu, diğer kültlere göre daha kötü durumdadır ancak yine de diğer kültürlerin durumu için de bir fikir vermektedir*".

1936'da SSCB'nin yeni anayasasının hazırlanması esnasında, tartışmanın merkezinde dini kuruluşların faaliyetleriyle ilgili sorunlar bulunuyordu. Mesela

dini kuruluşların hak ve görevleri, kilise-devlet ilişkileri, 'kült'lerle ilgili mevzuatın geliştirilmesi ve din adamlarının politik görüşlerinin değerlendirilmesi gibi konular gündemdedi. Çeşitli yerlerdeki komünist eylemciler, Anayasa komisyonundan, "bütün dini faaliyetlerin ve çocuklara yönelik dini taleplerin yasaklanması, dini kuruluşlarda çalışanların medeni haklardan mahrum bırakılması, 'ayrılıkçı akımlar'ın faaliyetlerinin yasaklanması ve dini kültürle ilgili mevzuatının katılaştırılması"nı talep ettiler.

Daha sonraları Stalin Anayasası olarak bilinecek bu anayasa, 5 Aralık 1936 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu anayasanın 124. maddesi doğrudan ibadet özgürlüğü konusuna değiniyordu ve şöyle diyordu: "Vatandaşlara ibadet özgürlüğü tanımak amacıyla, SSCB'de kilise devletten, okul da kiliseden ayrılmıştır. Gerek ibadet özgürlüğü ve gerekse din karşıtı propaganda özgürlüğü bütün vatandaşlara tanınmıştır."

Merkezi hükümet düzeyinde din konusunu ele alan artık tek bir birim kalmıştı, o da İçişleri Halk Komiserliği (USSR NKVD - People's Commissariat of Internal Affairs) olarak bilinen ve Stalin döneminde politik baskılardan sorumlu olan, devletin gizli polis teşkilatıydı.

SSCB'de 1930'lardaki şiddetli politika, Müslümanı, Yahudisi, Protestanı ve Budisti dahil bütün dinlere karşı uygulanmıştır. Her geçen yıl, faaliyetine devam eden ibadethanelerin sayısının düştüğü görülmektedir.

İkinci dünya savaşı yıllarında ve savaş sonrası kısa dönemde, Sovyet rejimiyle din adamları arasındaki ilişkide nisbi bir rahatlama görülmektedir. Din karşıtı propaganda tamamen ortadan kalkmasa bile, ciddi şekilde yavaşlamıştır. Sovyet hükümetiyle Müslümanlar arasındaki ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin birçok yerinde müftülük benzeri kurumların ("Islamic Spiritual Administrations") oluşturulmasıyla belli ölçüde normalleşmiştir. Bu nispeten rahat dönem, 1953'te Stalin'in ölümüne kadar sürecektir.

Mesela 1943-1945 arasında, Sovyet yetkililer, Müslümanların 4 müftülük (muftiyats) kurarak kendilerini yönetmelerine müsaade ettiler. Bunlar, SSCB'nin Avrupa ve Siberya bölgesi (DUMES), Orta Asya ve Kazakistan (SADUM), Kuzey Kafkaslar (DUMSK) ve Transkafkasya (DUMZ) müftülükleridir. Müftülükler, çok geniş bölgelerdeki Müslüman toplulukların birliklerini kendi çatıları altında topluyordu. Müftülükler, devlet kontrolünde ancak devletten bağımsız olarak faaliyetlerini yürütüyorlardı. Bunlardan Orta Asya ve Kazakistan Müftülüğü olan SADUM, hiyerarşik bir yapıya sahipti. Müftülüklerin altında, imam-hatiplerin görev yaptığı mahalle camileri bulunmaktaydı. Camiler, başlarında ya muhtesiplerin bulunduğu muhtesibâtler, ya da kadıların bulunduğu kadılıklar halinde birleştirildi. Muhtesiplikler de Müftü'nün başkanlığını yürüttüğü Müftülüklere bağlandı.

SADUM'un her Orta Asya cumhuriyetinde bir temsilciliği vardı ve her birinin başında bir kadı vardı. Kadılar Taşkent'teki müfti tarafından atanırdı. Her cumhuriyetteki imam ve müezzinler de bu kadılara bağlı idi. Müftülükler kurumsal ve yönetsel işlev görüyor ve Müslümanlarla resmi makamlar arasındaki irtibatı kuruyorlardı. Mesela, Kırgızistan'daki Müslümanların bütün dini problemleriyle,

Özbekistan'ın başkentinde bulunan SADUM ilgileniyordu. Kırgız Müslümanların dini makamı olan kadılık ise, SADUM'a bağlı olarak, Kırgızistan'ın Oş şehrinde bulunuyordu. Sovyet yönetiminin 1943-1953 yılları arasındaki dinle ilgili politikalarının nisbeten olumlu olduğu, bu örneklerden açıkça görülmektedir.

İkinci dünya savaşı yıllarında gösterilen bu müsamaha ve anlayışın, savaş sonrası dönemde yeniden eski haline döndüğünü görüyoruz. Dışarıdan gelen tehditlerin ortadan kalkmasıyla, Sovyet rejimi, artık güç sağlamak için dine ihtiyaç hissetmemeye başladı. Savaş sonrası yıllarda Müslümanların camileri yeniden açmaya yönelik müracaatları sonuçsuz kaldı. Müslümanlar da dini hayatı yeniden canlandırmak için, evleri ve mezarlıkları toplantı yeri olarak kullandılar. Açık olan camilerde gayri resmi ve izinsiz olarak Kur'an-ı Kerim ve Arapça dersleri de verildi.

İlginç bir husus olarak, hacca gitmenin yasaklandığı dönemlerde ve serbest bırakılmasına rağmen çok az kişinin hacca gidebildiği dönemlerde, SSCB'de bulunan kutsal mekânlara ve türbelere ilginin ciddi şekilde arttığı görülmektedir.

1953'te Sovyet yönetiminin değişmesi, dine yönelik keskin bir politika değişikliğine sebep oldu. Partinin yeni başkanı Nikita Khrushchev, dinî izlere ve dini organizasyonlara yönelik aktif mücadeleyi yeniden başlattı. Khrushchev, 1954'te CPSU'nun Merkezi Komitesi'nin 7 Temmuz tarihli "*Bilimsel Ateizm Propagandasındaki Eksiklikler ve Bunları Gidermeye Yönelik Tedbirler*" başlıklı kararını onayladı. Aynı şekilde 10 Kasım tarihli "*Halk Arasında Bilimsel Ateizm Propagandası Yapılarken İşlenen Hatalar*"a dair kararı da onayladı. Khrushchev'in onayladığı iki karar, İslam'ın anlatılmasını önlemeye yönelik faaliyetleri onaylıyor, dini binaların Müslümanlara iadesini ve yeni camilerin açılmasını yasaklıyordu. Dini merasim yapılmasını ise vergiye bağlıyordu.

Khrushchev'in bu şekilde Leninizm'e dönüşü, 1954'ten 1964'e kadar on yıl boyunca süren din karşıtı yeni bir seferberliği başlatmış oldu. O döneme kadar hala açık kalabilmiş camilerin çoğunluğu kapatıldı. 1954'te toplam 1500 olan cami sayısı, 10 yıl sonra 500'e düştü. Ayrıca, basında, radyo ve televizyonda kitlesel bir din karşıtı propaganda faaliyeti yürütüldü.

1950'lerin sonundan 1960'ların ortalarına kadar süren bu zaman dilimi, Sovyet yönetim kadrolarının ülkenin 'din problemi'ni en kısa sürede çözmeye arzularına şahit oldu. Bunda birkaç gaye gözetiliyordu: SSCB'de komünizmi iyice yerleştirmek, Stalinist mirasından kurtulan komünist ideolojinin hala gerçekleştirilebileceğine dair güven temin etmek, komünizmin her türlü manevi alternatifi, yani dini ortadan kaldırdığını göstermek. Halkın bir kısmı bu geniş çaplı din karşıtı seferberlikleri umursamıyordu. Diğer bir kısmı ise, dinin olmadığı adil ve toplum merkezli bir devletin kurulabileceğine inanıyordu.

Totaliter metodların azaldığı 1960'ların sonlarında bile, durum aynı minvalde devam etti. Devletin kararnamelerinde 'ateizmle ilgili problemlerin çözümüne getirilecek bilimsel çözüm'lerden bahsediliyordu. Bu dönemde de cami ve kiliselerin kapatılması ve dini birliklerin resmi kayıtlarının silinmesi şeklinde gelişi-

güzel uygulamalar devam etti. Müslüman, Hristiyan ve diğer dini cemaatlerin yönetimi hala komünist partisinin ve Sovyet yetkililerinin elindeydi.

Khrushchev'in 1964'te istifa edip Leonid Brezhnev'in başa geçmesinden sonra da, devletin dinle ilişkileri pek değişmedi. Khrushchev'in on yıl süren şiddetli ateizm kampanyası az veya çok başarıya ulaştı. Ateizmin komünist ideolojinin temel unsurlarından birisi olması sebebiyle, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına kadar din karşıtı propaganda etkisini devam ettirdi.

**** **** ****

Görülmektedir ki, XX. yüzyıl boyunca İslam'ın Orta Asya'daki entelektüel ve felsefi yönü çok ciddi şekilde zarar görmüştür. 1917 Ekim devriminin üzerinden geçen otuz küsur sene sonunda, 1950'lerde Orta Asya'da doğru düzgün İslami eğitime sahip hiç kimse kalmamıştı. Üstelik SSCB'de resmi din eğitimi kurumu olarak sadece Özbekistan sınırları içinde yer alan Buhara'daki *Mir-i-Arab Medresesi* ve Taşkent'teki *Barakhan Medresesi* kalmıştı. Geleneksel İslami eğitim ve öğretim tamamen ortadan kalkmış, dinî faaliyet yalnızca dini tören ve merasimlerden ibaret hale gelmişti. 60'larda ve 70'lerde, devletin gözetiminde eğitilen yeni Mollalar, 1917'den önceki dönemde eğitim almış eski nesil din adamlarının yerini aldılar. Ancak bu dönemde artık Müslüman nüfusun çoğunluğu dinin emir ve yasaklarına uymuyordu, hatta birçoğu dinlerini bilmiyordu bile. Birçok molla bile Arapçayı çok az biliyor ve Kur'an'dan ancak birkaç satırı ezbere okuyabiliyordu.

Bu durum 1980'lerin sonlarında değişmeye başladı. XX. yüzyılın sonunda Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, Orta Asya'da beş cumhuriyet kuruldu. Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan binlerce kişi İslam'ı öğrenmek için yurtdışına çıktılar. En çok tercih edilen ülkeler, Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan ve Pakistan'dı. XX. yüzyıl boyunca korunabilen Müslüman hayat tarzı ve zengin tarihi gelenekler, İslam'ın kısa sürede tekrar canlanmasını sağladı.

Günümüzde, 20 yıllık bir bağımsızlık dönemi söz konusu ve Orta Asya'daki İslami canlanma sürüyor. Artık Orta Asya'da kendisini öncelikle Müslüman olarak tanımlayan yeni bir nesile sahibiz. Orta Asya'daki İslami anlayış, aslında Çin'den Fas'a kadar tüm İslam dünyasında yaygın olan ve manevi boyuta vurgu yapan müsamahakâr ve mutedil bir İslam anlayışıdır. Orta Asya'daki Müslümanlar, Sovyet döneminde kuramadıkları bağlantıları bugün İslam dünyasının geri kalanıyla kurmayı çok istiyorlar. Geçmişten getirdikleri dini geleneklerle modern hayatı karşılaştırmak, bunları mezcetmek bugün Orta Asya'da meydana gelen dini canlanmaya önemli bir dinamik katmaktadır.

